

תרבות וספרות

אשה עבריייה בחייה, וחשמונאית במותה

"כך מתה זו האשה, המצוינת בכיבוש הרוח ובגבהות הרוח". דמותה של מרים החשמונאית בתיאטרון ובספרות

לעקוב

יעקב שביט

09 בדצמבר 2025

האִמָּנִים מֵתָּ? וּמִי הוֹרִידֶךָ קֶבֶר?

מִי הַשְׁתַּלָּל לַחֲרֹץ מָוֶת עֲלֶיךָ?

אֲנִי הִיא, אֲנִי הַגְּדֵלְתִי הַשֶּׁבֶר,

צוּר חֲרָבִי אֲנִי שֶׁכָּרָה מִדְּמִיךָ!

לורד ביירון, "מנגינות עבריות",

תירגם יהודה לייב גורדון

החל במאה ה-16 נהפכה מרים החשמונאית לדמות נפוצה בתיאטרון האירופי, תחילה במחזה "מריאנה" של לודוביקו דולצ'ה משנת 1565, שהתבסס על סיפור מותה של המלכה החשמונאית ב"קדמוניות היהודים" של יוסף בן מתתיהו (פלביוס יוספוס), המקפל בתוכו דרמה וטרגדיה של אהבה ושנאה ששיאה בהוצאתה להורג בפקודת בעלה, הורדוס. והרי שמו של המלך הורדוס היה מוכר לציבור הנוצרי כאנטיכריסט, מי ששלח את חייליו לבית לחם כדי להרוג את ישו העולל; ציבור שמן הסתם לא ידע דבר על בית חשמונאי.

לפי יוספוס ב"קדמוניות היהודים", מרים היתה רעיה צנועה ונאמנה להורדוס, אך "עם זה היה בה משהו מתכונת אשה קשה מטבע ברייתה; היא התעללה בו למדי, מאחר שהיה משועבד לה בגלל תשוקתו, אף לא נתנה בשעתה דעתה על כך, שהיא ברשותו של מלך ואחר מושל בה". מה שהרשים הרבה ממחברי המחזות עליה היה רגע מותה. "היא הלכה לקראת המוות ברוח שקטה ובלי שנשתנה צבע

עורה והראתה אפילו ברגעי חייה האחרונים את אצילותה לעיני כל המסתכלים. כך מתה זו האשה המצוינת בכיבוש הרוח ובגבהות הרוח. אולם היא היתה חסרה את מידת המתינות, וגדול יותר היה יצר המדנים הטבוע בה. אך ביפי גופה ובהוד הליכותיה בשיחה ושיגה עלתה על בנות מינה" (תירגם אברהם שליט).

היא הלכה לקראת המוות ברוח שקטה ובלי שנשתנה צבע עורה והראתה אפילו ברגעי חייה האחרונים את אצילותה לעיני כל המסתכלים

ספר יוסיפון הימִי־ביניימי מתאר את מותה כך: "הולכת וצועדת אל המוות בלא פחד ולא יראה כאשר תלך האשה אל בית השמחה, כי לא שונו פניה ולא שינתה צעד הליכתה. ותיבז המלכה את המוות כאשר עשו משפחתה בני החשמונאים ותראה לכל יקר משפחתה ואת גדולת אבותיה, ותפשוט צווארה לחרב ותיהרג ותיאסף אל עמה, האשה אשר עלתה על כל הנשים ביופי ובמראה, וביראת ה' ניצחה על כל הנשים אשר היו בימיה, רק ענווה לא היתה לה, כי קיללה תמיד את המלך בראותה אותו כי חטא, אבל ביופי לא יוכל אדם לספר על רוב יופיה כאשר כתוב על פי יוסף בן גוריון".

ואמנם בסיפור חייה ומותה של מרים החשמונאית, כפי שסיפר אותו יוספוס - שזכה לתרגומים לא מעטים במאה ה-16 - מצאו כותבי מחזות שונים אלמנטים דרמטיים רבי עוצמה: שליט אכזר לוקח לאשה צאצאית של בית חשמונאי שכל רצונו להכחידו, והאשה אוהבת אותו אך גם שונאת אותו על ששם קץ לשושלת אבותיה.

הרוזנת הבריטית אליזבת קארי (1585-1630) ידועה בתולדות הספרות ככותבת המחזות הראשונה באנגלית, חיברה את הטרגדיה "מרים, מלכת היהודים היפה". הטרגדיה ההיסטורית הידהדה בין היתר את התהפוכות שעברה המחברת בחייה שלה. אחרי נישואיה אסרה עליה אם בעלה לקרוא ספרים, ואילצה אותה להקדיש את חייה לגידול 11 הילדים שילדה לבעלה. בשנת 1622 מונה בעלה למושל

אירלנד, ושם המירה את דתה לקתוליות במחיר כבד של ויתור על הקשר עם ילדיה.

ההשראה למחזה על מרים החשמונאית באה לה מן הקריאה ביוספוס שתורגם באותם ימים על ידי תומס לודג'. היא הפיחה בדמות ההיסטורית רוח אקטואלית מבחינתה, כשהציגה את מרים כקדושה מעונה הנלחמת ברודנות הפטריאכלית.

אחריה כתב המחזאי הצרפתי טריסטן ל'ארמיט "מרים" משלו (1636) המציג אותה כקורבן ש"הזמן המגלה את האמת יוכיח שדבר לא יכתים את יושרה". אך עוד לפניו (1625) העמיד אותה מחזאי צרפתי נוסף בן התקופה במרכז טרגדיה פרי עטו. בסוף המחזה מגיע שליח אל הורדוס - המתרברב שנפטר סופית משושלת החשמונאים - ומתאר באוזניו את רגעיה האחרונים של אשתו ש"נשאה את ידיה לשמים. מודה לבורא עולם" שגאל אותה מכבליה ושיחרר אותה להיות אזרחית של מלכות שמים.

יש להזכיר את המחזה היחיד על מרים החשמונאית שתורגם לעברית, מחזהו הגרמני של כריסטיאן פרידריך הֶבֶל משנת 1850 שתורגם יעקב פיכמן ב-1922, ועלה לרגע על בימת "הבימה" ב-1972. מרים במחזהו של הבל רואה עצמה כמי שבגדה באבותיה החשמונאים, ומסיקה שסבלה כאדם וכאשה לא היה כדאי ואינה רואה עוד טעם בחייה.

**גבורת מרים מתבטאת בכך שהיא זוממת עם שמאי
להרוג את הורדוס, נתפסת ועולה לגרדום. שמאי,
שיצא מהעניין ללא פגע, מופיע לעיני הורדוס
מחופש לשד ומודיע לו שרוחה של מרים תרדוף אותו
לנצח**

מהיחידים שהתייחסו לדמותה של מרים החשמונאית בעברית היה המשכיל שלום הכהן, שכתב עליה רשימה ב-1821 בכתב העת "ביכורי העיתים". הלקח שלו מהפרשה הוא שלא מוצא וייחוס אבות, או יד

המקרה, אלא הישגיו של האדם מבטיחים שלא ייפול לתהום. זאת ועוד: ארבע שנים אחרי הבל כתב הסופר והעיתונאי היהודי-הגרמני לודביג פיליפסון את הנובלה (בגרמנית) "מרים, החשמונאית האחרונה" (1854). בגירסה שלו, גבורת מרים מתבטאת בכך שהיא זוממת עם שמאי להרוג את הורדוס, נתפסת ועולה לגרדום. שמאי, שיצא מהעניין ללא פגע, מופיע לעיני הורדוס מחופש לשד ומודיע לו שרוחה של מרים תרדוף אותו לנצח.

בסיפור "טבעת הקידושין" במחרוזת הסיפורים "זיכרונות לבית דוד", תרגומו של אברהם שלום פרידברג לקובץ הסיפורים בגרמנית של ההיסטוריון והסופר הרמן רקנדורף "מסתרי היהודים" (1856-57), ניאותה מרים להינשא להורדוס העריץ מתוך אהבתה לעמה, אלא שאז היא מבינה שלא תוכל "להיות למועיל לעמה בהיותה לאשה לאיש הזה... והיא רק שפחה נחרפת" שלו. לא נותר לה אלא לשפוך את חמתה על הורדוס, ולספור באוזניו את "כל נפשות ביתה אשר הוריד הוא ומשפחתו שאולה בעורמתם ובקנאתם", וקוראת לשופטיה "להחיש מעשיהם ולהוציא עליה משפטם החרוץ - כי מאסה חייה ושואלת היא את נפשה למות". היא נפרדת מידידיה במלים "שלום לכם, ידידי! שלום לעמי היקר לי מאוד - שלום לעיר המלוכה ולארץ הקדושה", ובדרכה למקום ההריגה היא מבקשת מחייל רומי "כפיר כוח ולב, שיכה אותה מכה אחת בחרבו... ופשטה צווארה על הסדן. כך מתה מרים הטובה והישרה, הענווה והמענגת, אשר רבות נשאה, רבות סבלה בחייה, עד כי כשל כוח סבלה ותבחר מות נפשה, ששה כי מצאה קבר. עבריייה היתה בחייה, חשמונאית במותה".

הסופר מ"י ברדיצ'בסקי הלך בעקבות יוספוס: "ומרימי לא ענתה דבר, כי שתקה; כי אך היתה צועדת והולכת אל המוות בלא פחד ובלא יראה... היא עלתה על כל הנשים ביופי ובמראה, וביראתה; ניצחה כל הנשים אשר היו בימיה. רק ענווה לא היתה בה, כי קיללה תמיד את המלך בראותה אותו חוטא. אבל ביופי - לא יוכל אדם לספר כל יופיה". מה הלים יותר את ספרות התחייה העברית מגיבורה עבריייה, צאצאית של המכבים, יפת תואר, שנפלה קורבן לתככי חצר.